

דוח : סיור מספר 9
יעד : בית שאן
מרצה : יעקב אשכנזי
תאריך : 12.3.2010 יום חמישי.

8:43 היפודרום בית שאן

יהודים שומרונים פאגנים, היבטים חברתיים כלכליים במכלול התרבותי של האוכלוסייה במאה ה-2 לספירה עד הכיבוש המוסלמי. בארץ ישראל יש קשר בין ארכיאולוגיה לחברה. כאן הממצאים בעיר אחת- בית שאן הם רבים.

יש להדגיש כי אנו נמצאים בתוך שטחה

של העיר, האמפיתיאטרון נמצא בתוך תחומיה. אנו יודעים על עוד מספר מצומצם של אמפיתיאטראות בכל המרחב הישראלי: קיסריה שם יש אמפיתיאטרון ענק וגם בבית גוברין. אמפי תיאטרון זהו מתקן שעשועים שלא כל עיר יכולה להרשות לעצמה מתקן כזה. דבר זה מעיד על העושר, העוצמה וגם על הצרכים שלה. מי היו האנשים באותה עת בבית שאן, בכל זאת מדוע לבנות היפודרום כאשר יש כבר תיאטרון מהתקופה הסוורית¹, שניהם נבנו פחות או יותר באותה תקופה. אלו הם שני אתרים שנבנו במקביל מכאן אנו למדים כי האוכלוסייה צרכה תרבות פנאי. שני מתקנים אלו מאוד יקרים לבנייה וגם לתחזוק ועיר כמו בית שאן יכולה להרשות לה את זה כי יש לה מספיק משאבים לממן את כל הצרכים האלו.

העיר הפוליס הרומית, לא יוונית גם לא כל כך ידוע לנו עלייה. העיר היוונית הייתה ממוקמת בתל אצטבה הנמצא צפונית מהתל בו אנו מבקרים. לעומת זאת בפוליס הרומית אנו יכולים לראות תיאטרון, נימפאום, תרבות של טיפוח הגוף והנפש וזה התפתח רק במאה ה-1 לספירה. עיר זו היא עם כל המתקנים האפשריים, יכול להיות שיש לה גם קירקוס². שוב פעם יש כאן ריבוי מתקנים המראה את גודלה ועושרה של העיר.

בעיר עצמה נמצאה כתובת פסיפס " ניקה א-טיכה טון בנטון" פירוש: ניקה=נצחי, טיכה זוהי אללית המזל של הכחולים, מי אלו הם אותם הכחולים: אלו הם קבוצה שהתחרו בקירקוס הרומי. במאה «4- מוסד התחרות מתמסד והופך להיות ספורט תחרותי, יש קבוצות שונות : ירוקים צהובים כחולים, זוהי תחרות בין מרכבות.

ההיפודרום הוא יותר קטן, והסיבוב בקירקוס הוא יותר חד, השטח בקירקוס הוא הרבה יותר גדול. ההשערה היא כי במהלך המאה «4- שלושת המבנים האלה תפקדו במקביל: תיאטרון, אמפיתיאטרון וקירקוס.

¹ מאה 2 לספירה.

² סוג של היפודרום רק הרבה יותר גדול.

הנצרות התנגדה לאמפיתיאטרון, תיאטרון כי שם היו מופעי שעשועים ופורנוגרפיה. הכנסייה לא אהבה את זה ולכן בשלב מאוחר יותר האמפיתיאטרון יצא מכלל שימוש, פונקציונלית התיאטרון גם השתנה ולכן החלו לבנות בתוכו ומסביבו והשתמשו גם באבני המתקנים הגדולים.

אם כך מדובר כאן בעיר עיר, בית שאן היא עיר גדולה ע"פ החפירה ניתן למדוד את גודל העיר כולל השטחים החקלאיים שלה [גם ההשפעה של « על המרחב כולו=חורה]. עפ נתון זה ניתן לדעת מה גודל האוכלוסייה בעיר, וגודלה נע בין 40 ל-50 אלף איש במאה ה-3,4 לספירה. צריך להבין זאת מעמדה של עיר פוליס מתחיל מ-1000-1500 איש לערך, למשל העיר סוסיתא, שטחה של העיר קטן ובכל זאת היא קיבלה מעמד של פוליס, שטחה הוא כ-10% משטחה של העיר בית שאן, ובה היו כ-4000 איש ע"פ הערכות, והיא הייתה עיר ואם בפרוברינקה פלשתינה. בית שאן היא העיר הגדולה בארץ לפניו יש את קיסריה במקום הראשון לאחריה יש את ירושלים שזוהי עיר שחייה מעולים לרגל. מבחינת השטח בית שאן היא יותר גדולה מירושלים. הסוגיה הבאה היא האם ערי בירה, בית שאן היא בירה של פלשתינה סקונדה, בבית שאן גרים אנשים שניתן לפקוד אותם, הם צאצאים של גרעין מייסד וניתן להגדיר אותה פאגנית. המונח הוא נוצרי אולי הם בכלל העדיפו לקרוא לעצמם סורים. זוהי אוכלוסייה שגדלה עם העיר, יש כאן הרבה מים וזה אחד האמצעים לפיתוח היישוב, זוהי עיר עתיקה עוד מהאלף «-2 לפנה"ס כנאה היא מופיעה גם בכתבי המארות וגם בכתבי אל עמרנה.

העיר בית שאן מתחזקת והופכת להיות אבן שואבת, היא נמצאת על ציר מרכזי של תנועה בין גליל מזרחי לעבר הירדן המערבי. חלק של הפראיה מיקום פנטסטי, העיר היא פאגנית שם יש ריבוי אלילים והאוכלוסייה המקומית מתפרנסת מייצור פשתן, שנמשך עד התקופה המוסלמית. המימון של כל המתקנים האלה מגיע מהמסים – מגיסטרים – ניהול ענייני לאורך זמן מוגדר. בתקופה הרומית זה מתחיל לדעוך האנשים מתחילים לדאוג קצת יותר לעצמם. אבל עדיין יש עוד אנשים שדואגים לתחזוקה ולטיפוחה של העיר, הם ממנים אותה מכספם הפרטי. יש לציין כי בשלהי העת העתיקה הקופה של העיר מתדלדלת.

363 רעידת אדמה. יכול להיות שההיפודרום שהיה ממוקם לפני האמפיתיאטרון שונה בעת ההיא. בה בעת האוכלוסייה הופכת להיות נוצרית. זהו אותו אתנוס רק אימצו להם את הדת החדשה – "הנצרות". אמצע המאה «-4 זהו תחילתו של תהליך הניצור, האימפריה הופכת להיות נוצרית והם הופכים את מבנה האמפיתיאטרון המסמל את הפגאניזם, והכנסייה סולדת ממנו ולא מעוניינת בו לכן הפכו אותו לאודיאון. בכל זאת יש כאן השקעה של כסף כפי הנראה בתהליך זה הם ראו את כניסת הנצרות לתמיד ורצו לבסס את זה. הנוצרים הראשונים הם נוצרים למחצה. בנוסף לנוצרים ישנם יהודים ושומרונים.

בגדרה נמצא טקסט מהמאה ה-4 על קבורה : "אם אתה סורי שלום, אם אתה פיניקי נידוס-ברכה, אם אתה יווני שלום" כוונת הנקבר הייתה כי הוא אומר שלום לכולם סורים פיניקים ויוונים, כך חילקו את האוכלוסייה. יש כאן אוכלוסייה שמזהה את עצמה כיוונית, סורית או פיניקית- אלו שגרים לאורך החוף.

למעשה בית שאן סקיתופוליס נולדה בשנת 55 לפנה"ס יש מאבק ביישוב ואין כאן שרידים של יישוב יהודי, רק בתקופה ההלניסטית מוזכר שבית שאן נכבשת, הארכיאולוגיה מראה על שכבת שרפה. מדובר בימי אלכסנדר ינאי סוף הממלכה החשמונאית.
בתמונה אנו יכולים לראות את אזור "התפר".
המקום בו הקטינו את ההיפודרום והופכו אותו לאמפי תיאטרון.

9:42 סיום אמפיתיאטרון

10:00 בית שאן – דגם

סוגיית מקור שם העיר :

בראשונה: מהו מקור השם בית שאן – 'שאננות' שקט. שם נוסף של העיר הוא סקיתופוליס זהו השם היווני של העיר, שקט – סקיתיו. אך מדוע היא נקראת סקיתופוליס? מה הקשר של הסקיתים למקום הזה. הסקיתיים אלו הם לוחמי עזי החופש הם הגיעו עד סקוטלנד [סקיטיה]. סביר להניח כי הצבא התלמי היו שוכרים לוחמים סקיתיים או שהם הביאו סקיתיים.

בשנייה יש שם נוסף – ניסה סקיתופוליס. פוליניוס, גיאוגרף רומי מהמאה 1- לספירה מסביר את מקור השמות וכותב: ניסה היא המינקת של דיונוסיס. לקראת סוף המאה ה-1 לספירה ברור כי יש שתי שמות לעיר שקושרים אותה לדמות או לקבוצת אנשים. סקיתופוליס על שם הסקיתיים ואילו ניסה על שם המינקת של דיונוסיס.

גיאוגרף אחר שהעתיק מפוליניוס - 'סלינוס' 'דיונוסיס מסר מינקת לאדמה וייסד את העיר הזו כדי שהפאר וההדר יוגדל' ז"א העיר יוסדה כאן במסע כיבוש ואז חסרו לו תושבים ולכן הוא הוסיף את הסקיתיים.

ניסה

ניסה מופיעה לראשונה רק במתולוגיה היוונית המאוחרת רק במאה 5- לפנה"ס. אין התעסקות עם דיונוסיס, היא הגיעה מהמזרח מהודו. דיונוסוס עשה מסע מהמזרח והגיע אל יוון דרך סוריה. סלינוס מה שהוא כותב : לאחר שהוא, דיונוסוס מסר את המינקת לאדמה חיילים שלחמו איתו כאן החליטו לקרוא לעיר ניסה , זה כבר במאה 3- לפנה"ס. לאחר מכן שומעים על העיר בתקופה התלמית והיא נקראת ביחד ניסה סקיתופוליס.

דיונוסיס זוהי אגדה, יכול להיות שאל זה לא הגיע אלינו מהודו אלא מאסיה הקטנה, ונתנו לו הילה אקזוטית.

במאה «3- לפנה"ס ישנה עיר שמוקמת על תל אצטבה, צפונית לתל בית שאן. שם גם הייתה העיר העתיקה, יש להדגיש כי אין כאן רצף יישובי, כל אחד ישב על גבעה אחרת כאשר אנשי תלמי לפלד לפיוס 280 לפנה"ס התיישבו על תל אצטבה ומולם היה תל מהתקופה המקראית, ברונזה. ההתיישבות על התל הזה היא מהאלף השני לפנה"ס מהמאה «8- עד «5- אין כאן כלום יש כאן נתק יישובי מוחלט.

לאחר מכן במאה ה-1 לספירה ישנו חידוש יישובי ובמאה «4- לספירה ממוקמת כנסייה בצורת עיגול. ההתיישבות היא לא על התל עצמו אלא למרגלותיו. יש לציין שהיא נוסדת מחדש בימי של גביניוס 55 לפנה"ס ומתפקדת עד רעידת האדמה של 732 ומאז הוא הופך ליישוב פזורות. השם בית שאן אמור להישכח אך בכל זאת הוא השתמר עם השם הערבי ביסאן.

מרחב העיר

מפת בתי הכנסת במרחב בית שאן. יש לציין כי בבית שאן ישנה אוכלוסיה יהודית שמתיישבת כאן במאות 4-7 לספירה אלו הם שיא ימיה של בית שאן. היישוב היהודי לא הופיע פתאום. כאן במרחב זה של בית שאן אנו יכולים למצוא 2 בתי כנסת אחד מהם מופיע במפה בצורת כלשון והשני בצורת מנורה.

בית הכנסת שמופיע בצורת כלשון זהו בית כנסת שומרני אך זה לא חד משמעי אלא זוהי הצעה. בדגם אנו יכולים לראות שורת מגורים שנמצאת דרומית לתיאטרון שם התגלו כילים מיובאים. בעבר חשבו כי אזור בעל כילים מיובאים הוא אינו יהודי אך לאחר סקרים שנערכו ברמת הגולן ובגליל המזרחי גליו כי המציאות היא מורכבת וישנם יישובים יהודיים עם כילים מיובאים. יכול להיות שאזור זה הוא בכלל שומרני. בתי כנסת אלו הם מהמאה «5- 6. צריך להדגיש כי בסוף המאה «5- יש מרידות של שמרונים 474, ימי זנון. מאז ימי המרד השומרונים נתפסים כגורם מתסיס ומסוכן.

בימי יוסטינינוס 529 ישנו מרד נוסף הרבה יותר גדול ורחב היקף הוא מתפשט ומגיע אל בית שאן. לאחר מרד זה השומרונים מתכנסים בתוך עצמם והופכים להיות פרנואידיים אפילו גם מיהודים. יוסטינינוס בניגוד לזנון כפה עליהם המרת דת.

תיאור נוסף של נוסע איטלקי – אנטוניוס 586. הוא מבקר בארץ. אלו הם שני דורות לאחר המרד השומרני. לכאורה היינו מצפים כי הרוחות יירגעו אך לא כך הוא הדבר. וכך הוא מספר כי הוא ראה מטייל בגליל בכפר נחום שהוא רוצה לחזור אל ירושלים. הוא מבקר בסקית ופוליס ויוצא דרך שער שכם [השער המוביל אל שכם] והוא הולך דרך השומרון. לאחר שהם עוברים בסקית ופוליס הם עוברים בתוך הכפרים, כאילו רוצים להרוג אותם. את המטבעות הם זורקים לתוך המים כדי שלא יהיה מגע ביניהם. נוסע זה היה מזועזע. יש לציין כי לא כתוב כלום על המרד אבל אולי אלו הם תוצאות המרד. יכול להיות מאוד שהשרדים של בית הכנסת הם של שומרונים.

עדיות של יהודים בבית שאן מופיע במקורות תנאים "זכור לטוב או מנה דעדיב חדה אבידב" זוהי ארמית עם שגיאות כתיב, בקיצור מה שכתוב זה " זכור לטוב האומן שבנה את המקום הזה". מקור נוסף קדום יותר – ירושלמי.

פגאנים

תפרוסת הכנסיות בבית שאן היא לא מרשימה במיוחד וזה בגלל שהאזור הוא לא מושך נוצרים. כל הכנסיות בסביבות בית שאן הם של מנזרים, אלו הם נזרים שחיים כאן במרחב העיר, להוציא את הכנסייה העגולה שנמצאת על התל, כנסייה זו בכלל עומדת על מקדש קודם מהתקופה ההלניסטית, מקדש לזאוס סקרוס³ בתוך העיר עצמה אין כנסייה, האוכלוסיה הפגאנית שמרה על האופי החילוני אזרחי של העיר.

פולחנים – יש לפחות 8 אלים שונים לעיר בית שאן להם היו גם מקדשים :

1. אקרוס המקדש הנמצא על התל
2. אולימפוס- למרגלות התל.
3. בכוס – אל דיוניסיס, בכה זהו משתה.
4. ארס
5. היפו לפוליס אל מלחמה אפליון זהו נשק [כנאה אני לא כותבת את זה נכון].
6. דמטר – אלת התבואה פריון חקלאי.
7. טיכה – אלת המזל.
8. אתנה – אלת אתונה.
9. אפרודיטה – אלת האהבה ופריון היא יורשת את אשתורת

כפי שאנו רואים תחילת המאה «5- ישנם 9 אלוהיות שונות. האוכלוסיה הפאגנית היא זו שמתנצרת והופכת להיות נוצרית. מקור נוסף חשוב שמאיר אור על כל התהליך הזה הוא של קירליוס⁴. בספרו הוא כותב כך: כך העזתי ... לכתוב בתחילת החיבור לפניך וכך העזרתי בסגנוני הלא מוכשר וחסר תרבות חילונית " זה קצת לא מסתדר הרי ידוע לנו כבר כי בית שאן היא חילונית וכאן מסתמן לנו כי קירליוס מצטנע, הוא לא שייך לכל החילוניות הזו.

11:30 סיום דגם בית שאן וחלוקה למשימות

אנו נמצאים בבית המרחץ, כאן אנו יכולים להבחין כי הפלאסטרה הייתה הרבה יותר

גדולה ורק בשלב מאוחר יותר הקטינו אותו. אנו רואים כאן בזיליקה ולא כנסייה כי 'האפסיס' לא פונה מזרחה אלא מערבה. אנו רואים כי יש מספר שלבים לבית המרחץ הזה במאה «6- נעשה שיפוץ והרחיבו את השטח באמצעות בזיליקה וזה לטובת מתחם חילוני ציבורי מי שתרם זאת הוא תאודרוס אנו יכולים לראות את הכתובות.

גדה

³ סקרוס הנמצא בפסגות ההרים.

⁴ קירליוס היה נזיר שכתב את ספרו חיי הנזרים ממדבר יהודה. הוא חי בסקית ופוליס, הוא כתב 7 ביוגרפיות על נזרים שביניהם סבאס ואבטימיוס הם הגדולות ביותר.

לאחר הסתובבות נוספת ויציאה מבית המרחץ בצד המערבי שלו יש פרסקו של צלב יכול להיות שזהו בטסטרום, בית טבילה. כלומר באים ומנצים את המים במקום הזה, וסביב מקום הטבילה יש קאפלה קטנה ששם ניתן לערוך טקס. יכול להיות שזה בכלל אגף פרטי של הבישוף הראשי של פלשתינה השנייה, הרי ידוע כי היא עיר ממשל מרכזית.

לאחר מכן אנו ממשיכים בסיור ועוברים אל רח' פלדיוס שם הייתה קבוצה אחרת, שם אנו יכולים לראות כתובת פסיפס שנתרמה ע"י המושל, כלומר מי שתורם זהו בכיר הממשל.

ובכל זאת מה הקשר של השומרונים?

בספרו של קיריליוס מסקיתופוליס הוא יליד העיר והוא זוכר את האירועים. הוא מציין כי בסקית ופוליס היה משפטן אחד [זה מעלה שאלה נוספת אולי כאן היה בית ספר למשפטים. וכך הוא מספר לסלינואוס היה בן ארסניוס שינהם שומרונים. השומרונים הם אלו שפרצו במרד כאן. עד לפני המרד שומרונים נוצרים חיי כן בבית שאן בהרמוניה. באיזה שהוא שלב מתרחש פיצוץ בין שני הקבוצות והקיסר לא ממהר לפעול, כפי הנראה מרד זה פרץ בסקית ופוליס. לאחר המרידה הקיסר מוציא צו להרוס את המקדש [אנו יכולים לראות את השרדים במרכז של בית שאן] הפגאנים לא הורסים את המקדש אלא הם מכסים אותו אולי כדי לחזור אליו בשלב מאוחר יותר כאשר הרוחות ירגעו.

לאחר מכן אנו מסיימים בבית שאן ונוסעים אל כנסיית מנזר – קרי מריה שם אנו יכולים לראות פסיפס עם גלגל מזלות ותאריכים לועזיים במרכז מופיע סצנה של ירח ושמש. הכנסייה היא מפעל של אישה אחת שתרמה אותו. 15:08 סיום כנסייה.

